



„Wychowanie w Rodzinie” t. XXX (4/2023)

nadesłany: 27.11.2023 r. – przyjęty: 14.12.2023 r.

Marek A. MOTYKA*

Rodzinne uwarunkowania bezdomności młodzieży

Family determinants of youth homelessness

Abstrakt

Wprowadzenie. Bezdomność młodzieży jest zjawiskiem coraz bardziej widocznym na polskiej scenie problemów społecznych.

Cel. Celem badań było ustalenie rodzinnych uwarunkowań prowadzących do kryzysu bezdomności, a także określenie niezbędnych oddziaływań pomocowych mających na celu przywrócenie stabilizacji życiowej i usamodzielnienie.

Material i metody. Przeprowadzono 35 wywiadów z młodzieżą doświadczającą bezdomności. Narzędziem badań był kwestionariusz wywiadu składający się z 26 pytań, z których część dotyczyła sytuacji rodzinnej respondentów. Wywiady zostały zarejestrowane na dyktafonie i sporządzono ich transkrypcję. Zastosowano celowy dobór próby: wywiady zrealizowano wśród podopiecznych Fundacji Po Drugie, świadczącej kompleksową pomoc na rzecz młodzieży w kryzysie bezdomności.

* email: mmotyka@ur.edu.pl

Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Socjologicznych, Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów, Polska

University of Rzeszow, Institute of Sociological Sciences, Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów, Poland

ORCID: 0000-0001-6967-0035

Wyniki. Na podstawie zgromadzonych danych ustalono, że rodzinne przyczyny wystąpienia kryzysu bezdomności wśród młodzieży to przede wszystkim dorastanie w rodzinie z dysfunkcjami: uzależnieniem jednego lub dwojga rodziców, przemocą, niezaradnością rodziców. Takie sytuacje prowadzą do rozdzielenia i wychowywania się poza rodziną biologiczną (piecza zastępcza, domy dziecka, ośrodki resocjalizacyjne), a ponadto powodują doświadczenie traumy, krzywdy, poczucia osamotnienia. Przyczyny te, a zwłaszcza ich współwystępowanie, pełniły istotną rolę w pojawieniu się kryzysu.

Wnioski. Potrzeby młodzieży, która w okresie dorastania doświadczyła wielu krzywd i zaniedbań ze strony rodziców, wymagają wielowymiarowej pomocy i wsparcia terapeutycznego, w tym zabezpieczenia dachu nad głową, stabilizacji emocjonalnej, wzmocnienia poczucia własnej wartości, przywrócenia stabilizacji psychicznej, zmotywowania do podjęcia edukacji, znalezienia zatrudnienia, przygotowania do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego i prawidłowego pełnienia ról społecznych. Fundacja Po Drugie, w której zrealizowano badania, jest organizacją świadczącą w pełni kompleksową opiekę dla tak bardzo potrzebującej grupy. Niestety jest to jedyne takie miejsce w Polsce.

Słowa kluczowe: rodzina z dysfunkcjami, młodzież, niezaradność, bezdomność, kryzys.

Abstract

Introduction. Youth homelessness is an increasingly visible phenomenon on the Polish scene of social problems.

Aim. The purpose of the study was to determine the family conditions leading to the crisis of homelessness, as well as to determine the necessary assistance interventions leading to the restoration of life stability and independence.

Material and methods. Interviews were conducted with thirty-five adolescents experiencing homelessness. The research tool was an interview questionnaire consisting of 26 questions, some of which concerned the family situation of the respondents. The interviews were recorded on a dictaphone and a transcription was made. Purposive sampling was used; the interviews were conducted on the premises of the Po Drugie Foundation, which provides comprehensive assistance to youth in crisis of homelessness.

Results. On the basis of the collected data, it was established that the family causes of the occurrence of the crisis of homelessness among young people are primarily growing up in a family with dysfunctions: addiction of one or two parents, violence, parental incompetence leading to separation and upbringing outside the biological family (foster care, orphanages, resocialization centres), experience of trauma, harm, a sense of loneliness. These causes, and especially their simultaneous co-occurrence, played an important role in the onset of the crisis.

Conclusion. The needs of youth who have experienced a lot of abuse and neglect from their parents during their adolescence require multidimensional assistance and therapeutic support, including securing a roof over their heads, emotional stabilization, strengthening

their sense of worth, restoring mental stability, motivating them to take up education, find employment, preparing them for independent household management and proper performance of social roles. The Po Drugie Foundation, where the research was carried out, is an organization that provides fully comprehensive care for that group. Unfortunately, it is the only such place in Poland.

Keywords: dysfunctional family, youth, failure, homelessness, crisis.

Wprowadzenie

Bezdomność jest zjawiskiem społecznym, które dotyka ludzi w różnych krajach i regionach świata. Jest problemem poddawany częstym badaniom i opisywanym w licznych publikacjach naukowych, a ponadto globalnym wyzwaniem zdrowia publicznego (Frazer, Kroll, 2022). Szacunkowe światowe dane określają liczbę osób pozbawionych dachu nad głową na około 150 milionów (Gu i in., 2021), zwraca się jednak uwagę, że w mało stabilnej sytuacji mieszkaniowej żyje około miliard mieszkańców globu (Kidd, Greco, McKenzie, 2021).

Nie ma jednej uniwersalnej definicji bezdomności, ponieważ różne kultury, systemy prawne, standardy bądź zjawiska społeczne mogą wpływać na sposób rozumienia i mierzenia tego problemu (Frazer, Kroll, 2022; Somerville, 1992). Można jednak wyróżnić wspólne elementy, które często pojawiają się w definiowaniu takich kryzysów. Są to: brak stałego lub odpowiedniego miejsca zamieszkania, brak dostępu do podstawowych usług, brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb materialnych, brak więzi społecznych, wsparcia rodzinnego i instytucjonalnego, brak poczucia własnej wartości i tożsamości, a przy tym wysokie ryzyko przemocy, chorób, wykorzystania i dyskryminacji (Tipple, Speak, 2005). Zdarza się również, że mimo zaspokajania wymienionych deficytów dochodzi do kryzysu skutkującego bezdomnością spowodowaną m.in. konfliktami w związkach (Chotkowska, 2020), działaniami wojennymi (Ackerman, Porter, Sullivan, 2020), niespodziewanymi klęskami żywiołowymi (Brookfield, Fitzgerald, 2018) lub innymi uwarunkowaniami prowadzącymi w mniejszym lub większym stopniu do utraty miejsca zamieszkania.

Według badań przeprowadzonych w 2019 roku z inicjatywy Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w Polsce żyje ponad 30 tys. osób bezdomnych, z czego 82% stanowią mężczyźni, około 15% kobiety i nieco ponad 3% dzieci (*Pokonać bezdomność*, 2022). Autorzy badań zwracają również uwagę, że kryzys ten dotyczy coraz częściej najmłodszych członków społeczeństwa (Gajda, 2021). Doświadczanie bezdomności w tej grupie obserwowano już pod koniec XX wieku (Przymeński, 2001), jednak współcześnie skala tego niepokojącego zjawiska wyraźnie wzrasta (Granosik,

Motyka, Szczepanik, 2023). Jako przyczyny doświadczania bezdomności przez osoby bardzo młode wskazuje się m.in. brak umiejętności dostosowania się rodzin do dynamicznych przemian społeczno-ekonomicznych, co może prowadzić do problemów w utrzymaniu gospodarstwa domowego i konieczności jego opuszczenia z całą rodziną (Dębski, 2010). Może to być także rezultat ciągu przyczynowo-skutkowego, którego początkiem są psychiczne niedyspozycje młodych wobec trudności, z którymi się mierzą, poszukiwanie najprostszych rozwiązań unikowych (m.in. ucieczki z domu), a w rezultacie znalezienie się w kryzysie (Moraczewska, 2013).

W Polsce pomocą dla tej grupy wiekowej zajmują się pojedyncze organizacje oferujące pomoc z zakresu redukcji szkód oraz fundacje, które wspierają młodych w procesie usamodzielniania (Granosik i in., 2023). Według danych zebranych w 2019 roku podczas ogólnopolskiego spisu bezdomnych 784 młode osoby pozostawały bez dachu nad głową, jednak do samej tylko warszawskiej Fundacji Po Drugie każdego roku zgłasza się około 300 osób w wieku 18–25 lat poszukujących schronienia. Wydaje się zatem, że liczba wskazana podczas ogólnopolskiego spisu jest co najmniej niedoszacowana (Sikora, 2023).

Niewidzialność kryzysu bezdomności młodzieży

W Polsce na temat kryzysu bezdomności osób młodych dotychczas niewiele mówiono. Wyjątkami są nieliczne publikacje, które można pozyskać ze stron internetowych kilku organizacji zajmujących się pomocą tej grupie, bądź raporty z badań prowadzonych w ramach projektów realizowanych przez te podmioty.

Jeszcze pod koniec drugiej dekady XXI wieku przyjmowano, że doświadczanie bezdomności przez osoby najmłodsze najczęściej bywa kojarzone z krajami Ameryki Środkowej, Południowej, czasem Azji, w których zjawisko to można obserwować pod postacią bezdomności ulicznej. W Polsce brak dachu nad głową w tej grupie zazwyczaj rozpatrywano w kontekście niewydolności rodziców, którzy sami są mieszkańcami ośrodków dla osób w kryzysie bezdomności (Mikołajczyk, 2018). Jednakże w 2019 roku podczas ogólnopolskiego seminarium, którego celem było poznanie przyczyn, form i narzędzi wsparcia dla młodych doświadczających bezdomności, sygnalizowano, że liczba rejestrowanych osób do 26. roku życia pozbawionych stabilnego miejsca zamieszkania dobiega już dwóch tysięcy. Zaznaczono przy tym, że ze względu na pomiary prowadzone wyłącznie w placówkach pomocowych skierowanych do osób w takim kryzysie, rzeczywista skala zjawiska może być wielokrotnie wyższa (Zaród, 2019).

Przyczyny niewidoczności w przestrzeni społecznej osób młodych doświadczających bezdomności są złożone i składa się na nie konglomerat czynników. Po pierwsze, jest to rezultat celowego działania osób młodych zamierzających ukryć swą sytuację. Te świadome

działania, których podłożem często bywa wstyd, to głównie ukrywanie zewnętrznych oznak braku dachu nad głową przez utrzymywanie czystości, wymianę odzieży w punktach, które oferują takie możliwości, unikanie miejsc, w których gromadzą się osoby bezdomne, spędzanie nocy w miejscach „bezpiecznych” (np. w komunikacji miejskiej, u znajomych, w altanach działkowych). Po drugie, istotną rolę pełnią tu psychologiczne mechanizmy obronne aktywizowane u osób doświadczających kryzysu. Są to nieświadome, automatyczne procesy sprzyjają zniekształcaniu postrzegania doświadczanej sytuacji i zmaganiu się ze stresem spowodowanym nagłymi, czasem nieoczekiwanymi zmianami. Aktywność tych mechanizmów wpływa m.in. na zaprzeczanie zmagania się z trudną sytuacją, minimalizację jej skali bądź skutków, racjonalizowanie wystąpienia takich okoliczności, koloryzowanie, marzeniowe myślenie itp. (Mrozowicz-Wrońska, 2021). Unikanie statusu bezdomnego przez osoby stojące u progu dorosłości chroni je przed utratą i tak osłabionego poczucia własnej wartości i skuteczności, ponieważ dla niemal każdej z nich bycie bezdomnym to piętno, z którym łączone są stereotypowe cechy: uzależnienia, przestępczość, brud i lenistwo (Moraczewska, 2013). Po trzecie, jak można wnioskować z danych przedstawionych w 2023 roku w raporcie Fundacji Po Drugie, istotną przyczyną występowania kryzysu bezdomności w tej grupie są deficyty w zakresie pomocy świadczonej osobom młodym pochodzącym z rodzin z dysfunkcjami, jak również niewystarczające wsparcie młodzieży opuszczającej placówki (domy dziecka, rodziny zastępcze, ośrodki resocjalizacji, zakłady karne), w których z różnych powodów dorastała (Granosik i in., 2023). W końcu po czwarte, doświadczanie bezdomności przez osoby młode jest wciąż zbyt mało widoczne zarówno w przestrzeni publicznej (młodzież ta pozostaje przez długi czas anonimowa, a zatem niewidoczna), jak i w przestrzeni społecznej (niewiele się mówi o tym zjawisku, znikoma jest ilość publikacji naukowych, internetowe artykuły lub wywiady prowadzone z młodzieżą lub podmiotami podejmującymi działania pomocowe wobec tej grupy bywają zbyt mało widoczne) (Granosik i in., 2023).

Mamy zatem do czynienia z niewidzialnością zarówno ilościową (różne sposoby definiowania bezdomności, zwłaszcza w tej grupie, a w związku z tym trudności w oszacowaniu), jak i jakościową, wynikającą m.in. z niewidoczności dla otoczenia społecznego i systemu wsparcia specyficznej migracji (Szczepanik, 2023). Autorzy podejmujący się tej tematyki uważają, że próby określenia liczby bezdomnej młodzieży są niespójne i prowadzą do niedoszacowania tej grupy (Perlman, Willard, Herbers, Cutuli, Eyrieh-Garg, 2014; Tędziągolska, Gola, Rżanek, Woźniakowska, 2015).

Różnice między bezdomnością dorosłych a bezdomnością młodzieży

Autorzy niektórych badań prowadzonych wśród osób doświadczających bezdomności zwracają uwagę na związane z wiekiem różnicowanie zarówno przyczyn, jak

i konsekwencji doświadczania tego kryzysu. Wśród osób młodych jest to najkrótszy czas trwania bezdomności, najmniejsza liczba czynników stresogennych, objawów fizycznych, problemów ze zdrowiem psychicznym, a przy tym najwyższe możliwości wsparcia społecznego, rzadsze nadużywanie alkoholu i środków psychoaktywnych niż wśród osób dorosłych (Garibaldi, Conde-Martel, O'Toole, 2005; Tompsett, Fowler, Toro, 2009). Wydaje się zatem, że krótszy czas trwania bezdomności powoduje mniej dotkliwe konsekwencje. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że młodzież doświadczająca bezdomności zdecydowanie rzadziej zgłasza się do instytucji pomocowych niż osoby od wielu lat będące w takim kryzysie (Tędziągolska i in., 2015). Unikają takich miejsc, aby nie doświadczać piętna i stygmatyzacji. Działania te są zarówno świadome, przez co utrudnione jest oszacowanie rzeczywistej liczby osób młodych w kryzysie bezdomności, jak i nieświadomione, wynikające ze wspomnianych wyżej psychologicznych mechanizmów obronnych (Granosik i in., 2023). Jak informują streetworkerzy, coraz częściej „na ulicy” można spotkać osoby niepełnoletnie, które z różnych powodów eksperymentują z bezdomnością bez konieczności doświadczania takiego stylu życia. Zgłoszenie się przez nie do instytucji pomocowych jest raczej mało realne ze względu na formalno-prawne uwarunkowania, których konsekwencją może być odesłanie dziecka do domu bądź placówki opiekuńczej, którą porzucili (Granosik i in., 2023).

Młodzież w kryzysie bezdomności jest narażona na znacznie dotkliwsze konsekwencje ze strony środowiska niż dorosłe osoby bezdomne posiadające wypracowane metody radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Wiele z tych osób może stać się ofiarami przemocy, wykorzystania seksualnego czy sprawcami przestępstw (Bonakdar i in., 2023; Manoni-Millar i in., 2023). Znacznie częściej niż wśród osób dorastających w rodzinach diagnozowane są u nich stany depresyjne, lękowe, zespół stresu pourazowego, myśli rezygnacyjne, doświadczanie gniewu, zaburzenia adaptacyjne, problemy z budowaniem i utrzymywaniem relacji (Perlman i in., 2014; Winiarski i in., 2020). W grupie tej powszechne są infekcje przenoszone drogą płciową, używanie substancji psychoaktywnych i zaburzenia psychiczne, które z powodu trudności w dostępie do odpowiedniej opieki dostosowanej do danego etapu rozwoju sprzyjają kumulacji problemów zdrowotnych w przyszłości (Edidin, Ganim, Hunter, Karnik, 2012). Unikanie profesjonalnego wsparcia może też mnożyć trudności w nabyciu umiejętności i zasobów niezbędnych do prawidłowego pełnienia ról społecznych w dorosłości.

Przyczyny doświadczania bezdomności przez młodzież

Według europejskiej organizacji pozarządowej FEANTSA (*Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri*), której celem jest zapobie-

ganie ubóstwu lub jego łagodzenie wśród osób zagrożonych bądź doświadczonych brakiem miejsca zamieszkania, o bezdomności młodzieży mówimy, gdy osoba w wieku od 13 do 26 lat doświadcza bezdomności lub mieszka w niepewnym lub nieodpowiednim mieszkaniu bez rodzica, członka rodziny lub innego opiekuna prawnego (FEANTSA, 2020).

Przyczyny bezdomności w tej grupie bywają zróżnicowane. Autorzy badań wskazują na ubóstwo uniemożliwiające utrzymanie mieszkania (Donaldson, McIntyre, Moore, 2022; Toolis, Hammack, 2015), ale także prowadzące do doświadczania takiego kryzysu trudności w relacjach partnerskich, problemy w szkole, nadużywanie środków psychoaktywnych, nieplanowane ciąży, konflikty z prawem, czasami presja rówieśnicza, a nawet pragnienie przygody (Rosenthal, Mallett, Myers, 2006). Coraz częściej też subpopulację młodych doświadczających bezdomności stanowią jednostki identyfikujące się jako osoby o orientacji seksualnej innej niż najczęściej deklarowana i osoby transpłciowe (Donaldson i in., 2022), które po ujawnieniu swojej orientacji lub tożsamości doświadczają wykluczenia ze środowiska, grona przyjaciół, a nawet zostają zmuszone do opuszczenia swoich domów rodzinnych (Keuroghlian, Shtasel, Bassuk, 2014; Maccio, Ferguson, 2016; Szadura-Urbańska, Wilczek, 2023).

Uwarunkowania sprzyjające bezdomności wśród młodzieży są również konsekwencją deficytów systemu pomocy. Dotyczy to zwłaszcza braku odpowiedniego wsparcia dla młodych opuszczających placówki pieczy zastępczej (Bender, Yang, Ferguson, Thompson, 2015; Granosik i in., 2023), a także zakłady karne i ośrodki leczenia uzależnień (Tam, Freisthler, Curry, Abrams, 2016; Tyler, Schmitz, 2013). Młodzi dorastający w placówkach wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich i w miejscach pieczy zastępczej bywają pozbawieni możliwości nabycia kompetencji społecznych, edukacyjnych, ekonomicznych i innych ważnych zasobów (kapitału społecznego) niezbędnych do prawidłowego wchodzenia w dorosłość (Winiarski, Glover, Bounds, Karnik, 2021). Są jednocześnie znacznie bardziej, niż ich rówieśnicy wychowujący się w rodzinach, podatni na sięganie po środki psychoaktywne, problemy ze zdrowiem psychicznym, doświadczanie przemocy, przystępowanie do środowisk przestępczych (Tyler, Melander, 2015). Trudności te mogą wynikać z deficytów relacyjnych, które nie zostały zaspokojone w tego typu placówkach, oraz z zaniżonego poczucia własnej wartości i ze stygmatyzacji.

Jednakże najczęściej przyczyny bezdomności młodzieży wynikają z niekorzystnych dla nich uwarunkowań rodzinnych: uzależnienia jednego lub kilku członków rodziny, przemocy fizycznej i/lub psychicznej, wykorzystania seksualnego (Bender i in., 2018; Szczepanik, 2023), bądź wyrzucenia z domu spowodowanego np. założeniem nowej rodziny przez jednego z rodziców lub przeświadczeniem, że po ukończeniu szkoły dziecko powinno samo się utrzymywać (Berman i in., 2015; Tędziągolska i in., 2015). Młodzi także sami decydują się na porzucenie domu, gdy stają się ofiarami wy-

korzystania seksualnego przez partnera głównego opiekuna, a przy tym jednocześnie spotykają się z odrzuceniem przez osobę dla nich najbliższą i podważaniem przez nią wiarygodności ich zeznań dotyczących traumatycznych doświadczeń (Schmitz, Tyler, 2015). Zdarza się również, że opuszczenie domu jest inicjatywą młodej osoby i wynika z buntu wobec dorosłych lub chęci samodzielnego i niezależnego życia, jednak okoliczności takie również wskazują na dosyć niski poziom relacji w danej rodzinie, a przy tym niewielką skuteczność dorosłych w powstrzymaniu dziecka od podejmowania tego typu doświadczeń (Szczepanik, 2023).

Cel badań

Dane przedstawione w niniejszym opracowaniu pochodzą z wywiadów zebranych w latach 2021–2023 od osób młodych doświadczonych bezdomnością, podopiecznych warszawskiej Fundacji Po Drugie. Celem podjętej inicjatywy było poznanie przyczyn utraty dachu nad głową w tej grupie, ustalenie sposobów radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, przyczyn zgłoszenia się do fundacji, zasobów osobistych oraz uwarunkowań procesu usamodzielniania się lub wychodzenia z kryzysu bezdomności. Ze względu na zebrany obszerny materiał empiryczny, którego omówienie wymaga znacznie więcej miejsca niż zawartość artykułu, w opracowaniu przedstawiono opis rodzinnych uwarunkowań występowania kryzysu bezdomności w tej grupie. Wypowiedzi dotyczące sytuacji rodzinnej respondentów są zbiorem istotnych danych, które można wykorzystać zarówno dla pełniejszego poznania rodzinnych predyktorów tego kryzysu, jak również do zaprojektowania oddziaływań pomocowych dla młodzieży, która ze względu na niedostateczną opiekę w dzieciństwie wymaga wielowymiarowego wsparcia we wchodzeniu w dorosłość.

Pytania na temat środowiska rodzinnego stanowiły jedną z części wywiadu. W związku z podjętą inicjatywą przedstawianą w tym opracowaniu sformułowano problemy badawcze, które wyznaczyły kierunek eksploracji:

- Z jakich rodzin pochodzą respondenci?
- Jak wspominają dom rodzinny?
- Jakimi mieli możliwości rozwoju?
- Jakie rodzinne uwarunkowania spowodowały wystąpienie kryzysu bezdomności?
- Jakie więzi z rodziną łączą ich obecnie?

Pytania miały charakter otwarty, ich celem było zebranie informacji na temat struktury rodziny, występujących w niej dysfunkcji, zasobów, możliwości wsparcia, poziomu relacji między członkami.

Material i metody

W badaniach zastosowano celowy dogodny dobór respondentów. Przyjęto, że informacje zostaną zebrane od podopiecznych warszawskiej Fundacji Po Drugie, która od dwunastu lat pomaga młodzieży doświadczającej bezdomności w rozwiązywaniu problemów i usamodzielnianiu się. Fundacja ta jest miejscem, w którym młodzież doświadczająca bezdomności może uzyskać pełne wsparcie psychologiczne, prawne, ekonomiczne i społeczne, dlatego też zgłaszają się do niej młodzi ludzie z całego kraju poszukujący pomocy (Szczepanik, 2023). Badania przeprowadzono w kilku placówkach fundacji rozmieszczonych w Warszawie: w siedzibie głównej przy ul. Smulikowskiego, w Domu dla Młodzieży i w trzech mieszkaniach treningowych prowadzonych przez fundację.

Zgody na realizację badań wśród podopiecznych udzieliła prezes Fundacji Po Drugie Agnieszka Sikora. Kontakt badacza z respondentami był ułatwiony przez wcześniejsze uczestnictwo w projekcie realizowanym na potrzeby fundacji, na który złożyło się kilkanaście spotkań badawczych z młodzieżą, opracowanie raportu z badań i uczestnictwo w konferencjach podsumowujących projekt. Podopieczni otrzymywali od pracowników fundacji propozycję uczestnictwa w wywiadach. Po wyrażeniu przez nich zgody informowano badacza, który nawiązywał kontakt i przeprowadzał rozmowę.

Narzędziem badawczym wykorzystanym do gromadzenia danych był scenariusz wywiadu składający się z 26 pytań otwartych, z których kilka pierwszych dotyczyło bezpośrednio bądź pośrednio sytuacji rodzinnej. Zależnie od otwartości badanych zadawano dodatkowe pytania w celu uzyskania pełniejszych informacji. Wywiady prowadzono głównie podczas spotkań bezpośrednich *face to face*, lecz także za pośrednictwem komunikatora internetowego Messenger z wykorzystaniem kamery. Kilka wywiadów, ze względu na prośbę respondentów o nieujawnianie ich wizerunku, zostało przeprowadzonych przez telefon fundacji. Wszystkie wywiady zrealizowano i zarejestrowano na dyktafonie za zgodą respondentów. Badania przeprowadzono zgodnie z obowiązującym w Polsce *Kodeksem etyki socjologa* (2012). Projekt badań i narzędzie badawcze zostały pozytywnie zaopiniowane przez Komisję Etyki Instytutu Nauk Socjologicznych Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Dane z badań

Od sierpnia 2021 do listopada 2023 roku przeprowadzono łącznie 35 wywiadów, z czego 24 z mężczyznami i 11 z kobietami. Czas trwania wywiadów był zróżnicowany i wynosił od około pół godziny do niemal dwóch godzin, zależnie od otwartości respon-

denta. Ze względu na niektóre podobne doświadczenia wskazywane przez respondentów wybrano te wypowiedzi, które stanowią wyraźną egzemplifikację roli środowiska rodzinnego w doświadczanym kryzysie. Dane respondentów zostały całkowicie zanonimizowane, a przytaczane wypowiedzi są oznaczane literą R (respondent) i numerem przypisanym do wywiadu, np. R 10.

Uzależnienie w rodzinie

Uzależnienie od substancji psychoaktywnych jednego bądź obojga rodziców to dysfunkcja wielokrotnie zgłaszana przez respondentów, która często była przyczyną utraty kontaktu z rodzicami (odebranie praw rodzicielskich, przekazanie do pieczy zastępczej lub domu dziecka). Większość z rozmówców potwierdzała występowanie problemów związanych z nadużywaniem alkoholu i narkotyków lub też określała te nieprawidłowe wzorce używania mianem uzależnienia. Mówienie o problemach alkoholowych swoich najbliższych wprawiało niektórych w zakłopotanie, mówili też o tym z wyraźnie wybrzmiewającym poczuciem krzywdy, czasem złością, bezradnością i rezygnacją.

Tak, matka to alkoholiczka, taka w bardzo zaawansowanym stadium. Też w pewnym momencie wciągnęła w to ojca, przez co ojciec także uzależnił się od alkoholu i tych dysfunkcji było bardzo dużo. No matka też jest lekomanką. Obecnie jest na dziesięcioletnim wyroku pozbawienia wolności (R 20).

W niektórych przypadkach problemy te nie zostały wyregulowane, przez co młodzież wciąż była uwikłana w zaspokajanie potrzeb uzależnionych rodziców bądź narażona na niekończące się próby ich wspierania: „Mama ciągle prosi mnie i moją siostrę o pieniądze. Ciągnie pieniądze na mieszkanie, na jedzenie, bo ona sama nie zarobi, a jeżeli zarobi, to pewnie te pieniądze, no, traci na alkohol” (R 12).

Uzależnienie bywało na tyle dotkliwym doświadczeniem, że łączone było z brakiem bezpieczeństwa:

Jeżeli chodzi o taki mój czas dzieciństwa, to przez mojego ojca ten dom nigdy nie był bezpiecznym miejscem [...]. Ja nigdy w życiu nie widziałam go trzeźwego, nie mam z nim żadnej relacji poza tym, że jestem jego córką tylko na papierze (R 27).

W złożonej, trudnej sytuacji młodzi ludzie podejmowali próby poradzenia sobie. Niestety, kończyły się one niepowodzeniem:

Wychowałam się w rodzinie patologicznej, rodzice znęcali się nade mną, pili alkohol, brali narkotyki. Trudno mi było, nawet zgłaszałam o tym w szkole [...]. Jak miałam 16 lat, rodzice dostali wyrok karny za znęcanie się nad rodziną. Tylko że to był wyrok w zawieszeniu, więc nic to nie dało, a dostali wyrok w zawieszeniu, bo ja nagrałam telefonem w pewnym momencie, co się dzieje, ale mój wujek był prawnikiem, więc zawsze się wybronił (R 2).

Próby zmiany trudnej sytuacji zakończone niepowodzeniem powodowały u nich poczucie zupełnie bezradności i braku wsparcia. Ich cierpienie i determinacja były tak duże, że podejmowali kolejne próby, które – przy braku niezbędnych zasobów i wsparcia z zewnątrz – znowu kończyły się niepomyślnie:

Już miałam pracę załatwioną w Warszawie i pokój, tylko wynajęłam ten pokój od niewłaściwego człowieka, nieuczciwego. Przez trzy dni mnie przetrzymywał, trzeciego dnia udało mi się uciec i poprosiłam w szpitalu o pomoc, bo wiedziałam, że już nie mam gdzie się podziać, bo do rodziców nie mogę wrócić (R 2).

Nadużywanie substancji psychoaktywnych przez członków rodziny – poza brakiem opieki, wsparcia oraz przygotowania do wejścia w dorosłość – prowadziło do nawarstwiania się rodzinnych kryzysów. Respondenci podawali: „rodzice się rozwiedli piętnaście lat temu, czyli miałam wtedy trzy lata, dlatego że ojciec był ćpunem i alkohikiem” (R 31). „Moja mama épała, no i to dla niej liczyło się najbardziej” (R 24). „Z matką opuściliśmy ojca, jak miałem trzy lata, nie pamiętam dokładnie dlaczego, ale wiem, że pił, bił i było źle” (R 26).

Czasem w rodzinie kilka osób cierpiało z powodu uzależnienia: „Mój ojciec, mówiąc ogólnie, był alkohikiem, bił moją mamę [...]. Ojciec mi umarł, potem umarł mój brat rodzony w wieku 18 lat. Też był uzależniony od substancji psychoaktywnych, alkoholu i takich różnych, no, rzeczy” (R 22).

Zdarzyło się ponadto, że uzależnieni rodzice sami inicjowali używanie środków odurzających przez swoje dziecko: „narkotyki zaczęłam brać od trzynastego roku życia, jak moja matka mi je dała” (R 24).

Przemoc

Kolejną przyczyną doświadczania bezdomności wskazywaną przez respondentów była przemoc, której najczęściej dopuszczali się partnerzy ich biologicznych rodziców: „Mama nie miała takiego farta do facetów, więc od dziecka pamiętam, jak była bita

przez ojczyma. Najtrudniejsze w sumie było to, jak broniłem właśnie swojej mamy, a potem, gdy mama wychodziła do pracy, on się wyżywał na mnie” (R 11). „Znalazłem się w takim kryzysie szczególnie przez ojczyma, bo zaczął mnie wyzywać, zaczął podnosić na mnie rękę, zaczął nie puszczać mnie do domu. I poszukiwałem takiego schronienia, żeby było bezpiecznie i żebym miał gdzie wrócić” (R 6). Przemocy doświadczali również ze strony rodziców biologicznych, najczęściej ojców: „W domu była przemoc fizyczna i psychiczna. Fizyczna rzadziej, ale psychiczna często, ze strony ojca. Mama chorowała i na raka zmarła” (R 15).

Zdarzało się przy tym, że przemoc bywała przyczyną rozpadu rodziny. Powodowała kumulację i następujący po sobie ciąg trudnych doświadczeń: bycie świadkiem przemocy, rozstanie rodziców, zmiana miejsca zamieszkania na mniej komfortowe niż dotychczas: „Mój ojciec znęcał się nad moją mamą i psychicznie, i fizycznie, i dlatego też wzięli rozwód, no bo są po rozwodzie od 2014 roku [...] i potem przeprowadziłam się z mamą do bloku” (R 7). W tym przypadku ponadto, podczas próby powrotu pod opiekę ojca, młody człowiek ponownie doświadczył krzywdzenia: „Przeprowadziłem się do ojca, to było w ósmej klasie i on tam zaczął się nade mną znęcać psychicznie i fizycznie. No i potem znowu uciekłem do mamy” (R 7).

Niektórzy z nich nie mieli oparcia w żadnym z rodziców, ponieważ krzywdzące zachowania, zwłaszcza przemoc, były wobec nich stosowane zarówno przez matkę, jak i ojca: „[...] ze strony mamy ta fizyczna, a taka psychiczna to z taty strony” (R 21).

Niewydolność rodziców

Dla części respondentów przyczyną nagromadzenia się trudności prowadzących do wystąpienia kryzysu były niskie kompetencje społeczne rodziców, zwłaszcza brak umiejętności wychowawczych. Deficyty te ujawniały się m.in. w niewystarczającym przygotowaniu dzieci do realizacji obowiązków, zadań i celów związanych z rozwojem, np. efektywnego uczenia się, wykonywania obowiązków domowych, nawiązywania kontaktów z rówieśnikami itp. „Ogólnie to rodzice nas bili, nie wiem za co, za wszystko, że np. lekcje źle odrobiliśmy. Często tak było” (R 10). „W naszym domu były różne zakazy [...], no i minusem było to, że były stosowane kary cielesne za nieprzestrzeganie jakichś tam zasad w domu” (R 9).

Niektórzy próbowali usprawiedliwiać niedostateczną opiekę rodzicielską, jednak podczas wywiadu w wypowiedziach wybrzmiewało poczucie krzywdy: „Moi rodzice nie do końca się mną zajmowali, w mieszkaniu był bałagan straszny. [...] Tata, jak był mały, to miał jakiś niedorozwój i ja sobie tak tłumaczę, że z tego powodu właśnie nie mogli mi tak za bardzo dać tej miłości, w szczególności mama, tam trochę przemocy było też” (R 21). „Urodziłem się w dosyć bogatym domu [...], rodzice nie mieli dla nas

czasu, no bo prowadzili firmę, więc wychowali nas inni ludzie typu ciocia albo np. pani, która sprzątała, częściej była ze mną niż moi rodzice” (R 7). „Ja ogólnie w dzieciństwie nie doznałam żadnych takich uczuć pozytywnych od rodziców. Ojciec cały czas pracował, a mama ogólnie bardzo znęcała się, zwłaszcza nade mną, psychicznie” (R 4).

W rodzinach, w których zaniedbania zostawały ujawnione, a zaspokojenie podstawowych potrzeb i praw dziecka wydawało się niemożliwe, dochodziło do rozdzielenia dziecka od rodziców. Działania te z jednej strony pozwalały na uzupełnienie u dziecka deficytów bytowych, z drugiej – prowadziły do kumulacji doświadczania przez nie odrzucenia, braku więzi, wsparcia, wykorzenienia z relacji z najbliższymi.

Wychowywanie poza rodziną biologiczną

Wielu spośród uczestników wywiadów wychowywało się w rodzinach zastępczych. Część z nich okres dorastania spędziło w domach dziecka, inni w ośrodkach wychowawczych. „Byłam adoptowana, jak miałam 9 miesięcy. Jeśli chodzi o rodzinę biologiczną, to też mogę coś o niej powiedzieć, bo udało mi się odzyskać korzenie z nimi. Ale nie chcę z nimi mieć kontaktu, bo to jest alkoholowa rodzina” (R 9). „Mama głównie z zasiłków żyła. Rozdzielili nas i wzięli do rodziny zastępczej [...], mnie i starszą siostrę. A jeszcze wcześniej ogólnie rodzice też nas bili” (R 10).

Niektórzy respondenci doświadczali wielokrotnego opuszczenia, które wynikało z więcej niż jednej zmiany opiekunów prawnych:

Obydwoje rodzice pili. Zostali pozbawieni praw rodzicielskich i zostałam przeniesiony do domu dziecka. Byłam tam od czwartego do szóstego roku życia. A później do rodziny zastępczej, ale miałem problemy wychowawcze, znaczy rodzina ze mną miała problem. No i mnie dali do rodziny pomocowej (R 35).

Zdarzało się również, że dysfunkcyjne zachowania rodziców powodowały niekończącą się migrację respondenta: „Jak miałam 14 lat, zabrali nas do babci, jako rodziny zastępczej. Później zabrali nas na pół roku do domu dziecka, później trafiłam do młodzieżowego ośrodka wychowawczego za narkotyki i kradzieże, bo kradłam” (R 24).

Trauma

Podczas rozmów na temat sytuacji rodzinnej badanych wielokrotnie pojawiały się wypowiedzi sugerujące doświadczanie głębokiej traumy związanej z szokującymi przeżyciami. „Tato pił. Umarł przy mnie w łóżku, jak miałem sześć lat. Obudziłem

się, a on już nie żył” (R 10). „Mama chorowała. Nie wiadomo dokładnie na co, była w szpitalu i tam dostała sepsy, ale wcześniej już za późno chyba zdiagnozowali u niej raka” (R 15). „Zaczęło się od tego, że w 2017 roku miałem wypadek samochodowy, w którym niestety mama zginęła. Przez te wszystkie lata jakoś sobie radziłem emocjonalnie i fizycznie. A teraz tak padłem psychicznie” (R 6). „Mama zachorowała na płasawicę Huntingtona. To jest rodzinne, co drugie pokolenie, można ją tylko wspomagać, ale wyleczyć się nie da” (R 11).

Podczas opisów traumatycznych wydarzeń zauważono jednocześnie doświadczanie silnego poczucia winy: „bo jakbym nie spał, to może bym uratował tatę” (R 10); „to przeze mnie mama nie żyje” (R 6). Pojawiał się także lęk związany z ewentualnym dziedziczeniem choroby bądź byciem w grupie ryzyka zachorowania (R 11). Ponadto uczestnicy wywiadów uważali, że krzywdy doświadczane bezpośrednio lub pośrednio w rodzinie uniemożliwią im kierowanie swoim własnym życiem. Pytani o cele, plany życiowe lub o marzenia nie byli w stanie ich określić. W pamięci jednego z respondentów mocny ślad zostawiły próby nadużyć seksualnych, jakich doświadczył po powrocie z rodziny zastępczej do domu swojej biologicznej matki.

Jak wróciłem mieszkać do mamy, to ojczym próbował mnie tam dotykać. Ja nie chciałem i mówiłem, że czuję się niekomfortowo, ale on dalej chciał i kilka razy próbował. I powiedział, że jak powiem mamie, to zaprzeczy, a mnie z domu wyrzuci (R 10).

Doświadczenia te, jak można było wnioskować z wypowiedzi, utrwały w respondentach negatywny obraz samych siebie, bycie ofiarą złego losu, a zwłaszcza gruntowały przekonanie o niskiej skuteczności podejmowanych prób zmiany tej sytuacji.

Poczucie osamotnienia, bycia dzieckiem niechcianym

Wypowiedzi moich rozmówców wskazywały na doświadczanie bolesnego poczucia osamotnienia, braku wsparcia, krzywdy, braku sterowalności w życiu. Dotyczyło to niemal każdego uczestnika wywiadu, zarówno tych, którzy dorastali w rodzinach z dysfunkcjami, jak i tych, którzy z różnych powodów zostali od tych rodzin oddzieleni:

Miałam babcię i jak byłam w gimnazjum, to z nią mieszkalam, no ale niestety zmarła i nawet jak miałam te 14 lat, to mieszkalam sama w tym domu. Do rodziców nie chciałam w ogóle wracać. Nie miałam tak jakby co ze sobą zrobić (R 21).

Zawsze myślałem, że jestem dzieckiem z przypadku. Przynajmniej ojciec tak się zachowywał. Zawsze jak mnie wyzywał, to wyzywał mnie tak, żebym słyszał (R 14).

Zdaniem kilku uczestników wywiadów posiadanie rodziców i możliwość dorastania pod ich opieką nie sprzyjały doświadczaniu poczucia wspólnoty rodzinnej. Jedna z respondentek bardzo źle wspominała ten okres:

Można powiedzieć, że niemal wychowywałam się samotnie. Moja matka prawdopodobnie jest psychopatką i w dodatku paranoikiem. Oboje rodzice mają narcystyczne zaburzenia osobowości, więc całe moje dorastanie nie było łatwe. Jeśli chodzi o jakieś takie psychiczne, emocjonalne wsparcie, no to nigdy od żadnego z rodziców tak naprawdę nie było (R 1).

Poczucie opuszczenia i braku opieki było na tyle dotkliwe, że respondentka poszukiwała placówki opiekuńczej, w której mogłaby zamieszkać. Kiedy osiągnęła pełnoletniość, podjęła decyzję o wyprowadzeniu się z domu:

I po prostu opuściłam ten dom, ale miałam takie fantazje, żeby tak wyjechać i nie wrócić, tak po prostu wyjść z domu, wyjechać i kontakt się urwie i ślad po mnie zaginie. Już wiele razy miałam wcześniej takie fantazje (R 1).

Odpowiedzi dotyczące sytuacji rodzinnej uczestników wywiadów zawsze były głęboko przemyślane. Respondenci ostrożnie ważyli każde słowo, w kilku przypadkach zadawane pytania były dla nich na tyle trudne, że albo sami zgłaszali, że nie chcą o tym mówić, albo też – widząc, że pytania mogą przywołać traumatyczne wspomnienia – rezygnowano ze szczegółowego eksplorowania tematów bolesnych dla nich. Czasem zaskakujące było to, jak bardzo starają się usprawiedliwiać rodziców, pomimo doświadczania tak bolesnych konsekwencji wychowywania się w środowiskach z deficytami miłości, bezpieczeństwa, opieki i wsparcia.

Dyskusja

Wypowiedzi zgromadzone w przedstawianych badaniach stanowią jedynie wybrane fragmenty przejmujących wspomnień, które w mniejszym lub większym stopniu doprowadziły do kryzysu bezdomności. Rodzinne uwarunkowania prowadzące do utraty dachu nad głową to przede wszystkim wychowywanie się w rodzinie z problemem uzależnień, doświadczanie przemocy, wykorzystanie seksualne, śmierć rodziców, bez-

radność wychowawcza, a nawet porzucenie wynikające ze zmiany miejsca zamieszkania przez rodzica, który nawiązał relację z nowym partnerem życiowym. Należy też przyznać, że deficyty życia rodzinnego zgłaszane przez uczestników badań nie w każdym przypadku bezpośrednio prowadziły do porzucenia przez nich domu rodzinnego i wyboru bezdomności jako lepszej alternatywy.

Okoliczności doświadczania bezdomności przez młodzież są złożone i rzadko zdarza się, że występuje prosty związek przyczynowo-skutkowy między pojedynczym problemem/deficytem zgłaszanym przez młodych a utratą miejsca zamieszkania (Mallett, Rosenthal, Keys, 2005; Edidin i in., 2012). Najistotniejsze czynniki, przeplatające się ze sobą i w konsekwencji sprzyjające przemianie stabilizacji mieszkaniowej w kryzys bezdomności, to właśnie złożone konflikty rodzinne i doświadczanie przemocy oraz wychowywanie się w rodzinach niepełnych (Iwundu i in., 2020), w których młodzi doświadczyli zaniedbania emocjonalnego (Hyde, 2005). Istotną przyczyną doświadczania bezdomności w wieku dorosłym jest właśnie nieprawidłowy proces socjalizacji w grupach pierwotnych (rodzinach), skutkujący m.in. złym przygotowaniem do samodzielnego życia, brakiem umiejętności przystosowania się do sytuacji społeczno-ekonomicznej i obyczajowo-kulturowej (Moczuk, 2000). Umiejętności te mogą zostać zinternalizowane przez dziecko w procesie naśladownictwa osób istotnych (rodziców), którzy realizują je w sposób prawidłowy (Bandura, 1977).

W przypadku młodzieży uczestniczącej w badaniach proces ten należy uznać za niezrealizowany w wymiarze dla nich niezbędnym. Respondenci często zgłaszali poczucie krzywdy, brak więzi z rodziną, deficyty w nawiązywaniu relacji z innymi, zaniżoną samoocenę, brak poczucia sterowalności swoim życiem. Deficyty wynikające z niezaspokojonych potrzeb okresu dorastania w rodzinach o znikomych możliwościach zaradczych skutkują deficytami w kolejnych istotnych życiowych obszarach i prowadzą do: niepełnej edukacji, niestabilnego życia zawodowego, zaniedbania zdrowia, niezdolności do wchodzenia w relacje o charakterze uczuciowym i założenia rodziny, przyłączania się do środowisk dysfunkcyjnych i podejmowania zachowań ryzykownych, które pozwalają na „uśmierzenie” traumatycznych wspomnień i doświadczeń. Zauważono to zarówno w przedstawionych badaniach, jak również w pomiarach przeprowadzonych przez innych naukowców (Martijn, Sharpe, 2006; Rosenthal i in., 2006; Tyler, Schmitz, 2013). Autorzy badań prowadzonych na imponującej próbie 2348 osób odkryli, że niestabilna sytuacja rodzinna we wczesnym dzieciństwie była kluczowym czynnikiem doświadczania bezdomności w wieku dorosłym. Wskaźniki niestabilności w dzieciństwie przyjęte przez badaczy to właśnie wszelkie zaniedbania, życie z osobą dorosłą nadużywającą substancji psychoaktywnych, bycie świadkiem przemocy w domu, inne dysfunkcje związane ze stabilnością gospodarstwa domowego, a także separacje (np. wynikające z odbywania przez członka rodziny kary pozbawienia wolności bądź dorastanie w rodzinie zastępczej) i przesiedlanie rodziny. Zdaniem badaczy

złe praktyki rodzicielskie, dysfunkcyjne środowisko rodzinne i przemoc to główne czynniki zwiększające prawdopodobieństwo ucieczki dziecka z domu, a w konsekwencji wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia u niego kryzysu bezdomności (Cohen-Cline, Jones, Vartanian, 2021).

Doświadczenie bezdomności przez respondentów można rozpatrywać jako splot nieuporządkowanych procesów społecznych (trajektorii), które w konsekwencji prowadzą do wystąpienia cierpienia (Riemann, Schütze, 1991), a także do kryzysu bezdomności. Według Fritza Schützego (1997) występuje kilka etapów i mechanizmów rozwijającej się trajektorii, na które (w uproszczeniu) składają się:

- gromadzenie się niekorzystnego potencjału;
- przekroczenie bariery uniemożliwiającej konstruowanie swojego życia poprzez dotychczasowe schematy działań;
- wykreowanie przez jednostkę chwiejnej, mało stabilnej równowagi radzenia sobie z codziennością;
- jej destabilizacja przez nagromadzenie się traumatycznych problemów;
- całkowita niezdolność do działania, wyobcowanie i brak zgody na doświadczaną sytuację (Barłóg, 2015).

W wywiadach przeprowadzonych wśród 39 mieszkańców czterech ośrodków dla bezdomnej młodzieży w Australii zidentyfikowano trzy trajektorie najczęściej sprzyjające wystąpieniu kryzysu bezdomności:

- doświadczenie traumy i problemy psychiczne bez używania narkotyków i alkoholu;
- używanie narkotyków i problemy psychiczne;
- problemy rodzinne i problemy psychiczne lub bez nich.

Te sploty niekorzystnych okoliczności występowały u większości badanych respondentów (Martijn, Sharpe, 2006).

Również w trakcie zbierania wywiadów na potrzeby tej pracy zauważono okoliczności, które można wstępnie uznać za trajektorie prowadzące do wystąpienia kryzysu bezdomności. Przykłady zachodzących na siebie niekorzystnych okoliczności wywołujących załamanie stabilizacji życiowej można zauważyć u wielu respondentów. W przypadku uczestników opisywanych wywiadów niezaradność rodziców – wynikająca z różnych uwarunkowań – poza niemożliwością dostarczenia dziecku prawidłowych wzorców wpływała na deficyty edukacyjne dziecka, które po osiągnięciu przez nie pełnoletności ograniczały bądź wykluczały je z rynku pracy. Brak okazywania im uczuć w domach rodzinnych lub emocjonalność warunkowana niestabilnym stanem psychicznym rodziców u wielu rozmówców doprowadziła do deficytów relacyjnych, braku umiejętności nawiązywania i podtrzymywania kontaktów, rezygnacji przy poja-

wiąjących się drobnych, codziennych problemach, zbytnej otwartości, czasem uległości, wchodzenia w związki ryzykowne. Dodatkowo sięganie po środki psychoaktywne lub podejmowanie zachowań autoagresywnych – jako zaobserwowane lub „sprawdzone” metody redukcji wszelkiego cierpienia – pogłębiały ich samotność, stygmatyzowały i sprzyjały nawarstwianiu się problemów ze zdrowiem fizycznym i psychicznym. Zbyttna ufność wobec osób obcych, które dawały im iluzję bycia w relacji, w kilku przypadkach – zwłaszcza u kobiet – zakończyły się dotkliwym skrzywdzeniem, wymagającym długotrwałej pomocy psychologicznej. Nie była ona podejmowana, co również pogłębiało doświadczanie przez nie kryzysu.

Badania zrealizowane w latach 2022–2023 wśród podopiecznych Fundacji Po Drugie zwracają uwagę na wielotorowość i wielowymiarowość uwarunkowań tego zjawiska, gdzie poza przyczynami identyfikowanymi w rodzinach, a także w predyspozycjach indywidualnych młodzieży, zwrócono uwagę na konieczność rewizji dotychczasowej opieki i wsparcia systemowego dla tej grupy. Badania te zostały jednak szeroko zaprezentowane, dlatego w tym miejscu zaznaczono jedynie, że w grupie tej przeprowadzono znacznie głębsze eksploracje, które są dostępne dla zainteresowanych (Granosik i in., 2023).

Podsumowanie

Według FEANTSA bezdomność młodzieży „jest przede wszystkim wynikiem niesprawiedliwości społecznej i nierówności przejawiających się w barierach strukturalnych i niepowodzeniach systemowych, a nie wynikiem indywidualnych okoliczności lub osobistych niepowodzeń” (FEANTSA, 2020). Niesprawiedliwość ta to przede wszystkim traktowanie osób, które przekroczyły „magiczną” granicę pełnoletności, jak osoby dorosłe, a przy tym proponowanie im systemu pomocy skierowanej do osób dorosłych, m.in. odsyłanie do noclegowni dla dorosłych, proponowanie miejsca w schronisku bądź warunkowanie korzystania z systemu pomocy dostosowaniem się do wymogów stawianych trwale bezdomnym dorosłym. Ukończenie 18. roku życia nie stanowi granicy, która sprawi, że osoba młoda z zerwanymi więziami rodzinnymi, traumą, znikomym wsparciem społecznym, edukacją na poziomie umożliwiającym podjęcie mało stabilnej pracy, złym stanem zdrowia psychicznego i nierzadko uzależnieniami nagle stanie się dojrzała i gotowa do realizacji ról społecznych przypisywanych osobom dorosłym. Pod względem poznawczym, emocjonalnym i psychicznym ludzie rozwijają się do 23. roku życia, jednak i ten czas – w przypadku doświadczania trudności mających swoją historię nierzadko w dzieciństwie – w wielu przypadkach powinien być objęty wsparciem psychologicznym i socjalnym różnym od systemu pomocy dla osób dorosłych. Tworzenie punktów odciążenia (np. 25 lub 26 lat) również

powinno być rozpatrywane indywidualnie, ponieważ niektóre osoby mogą wymagać takiej pomocy nawet do trzydziestego roku życia (FEANTSA, 2020). Niektórzy z tych młodych ludzi są w dalszym ciągu zależni od wsparcia ze strony swoich opiekunów do czasu nabycia umiejętności, doświadczenia i zasobów niezbędnych do zapewnienia samowystarczalności (Fingerman i in., 2012; Tyler, Schmitz, 2013).

Działania Fundacji Po Drugie, w której zrealizowano badania, stanowią godny naśladowania przykład wielotorowego wsparcia prowadzącego do stopniowego usamodzielniania się jej podopiecznych. Oczywiście dzieje się to wyłącznie przy współpracy osoby będącej w kryzysie, „poddaniu się” i prowadzeniu przez osoby zatrudniane przez fundację: psychologów, terapeutów uzależnień, prawników, pracowników socjalnych, opiekunów mieszkań treningowych i Domu dla Młodzieży, wszystkich osób koordynujących działania fundacji, z prezes A. Sikorą na czele, którzy w pracy kierują się wiedzą i wieloletnim doświadczeniem, ale przede wszystkim empatią, cierpliwością i serdecznością wobec młodych doświadczających bezdomności. Fundacja Po Drugie jest prawdopodobnie jedyną organizacją świadczącą w pełni kompleksową opiekę dla tak bardzo potrzebującej grupy, z pomocy której korzystają młodzi dorośli z całej Polski. Na podstawie badań realizowanych wśród podopiecznych fundacji i przedstawicieli instytucji pomocowych ustalono, że w pracy z młodzieżą w kryzysie bezdomności niezbędne jest:

- zabezpieczenie dachu nad głową w godnych warunkach;
- doprowadzenie do stabilizacji emocjonalnej;
- odbudowanie lub zbudowanie poczucia własnej wartości;
- przywrócenie stabilizacji psychicznej (terapię traumy, uzależnień, zaburzeń psychicznych itp.);
- zmotywowanie do podjęcia edukacji, znalezienia zatrudnienia;
- przygotowanie do prawidłowego pełnienia ról społecznych;
- przygotowanie do samodzielnego prowadzenia gospodarstwa domowego (w tym celu sprawdzają się tzw. mieszkania treningowe, w których młodzież ma możliwość trenowania samodzielności – tu jeszcze monitorowanej i wspieranej) (Granosik i in., 2023).

To tylko niektóre z oddziaływań realizowanych przez Fundację Po Drugie. Ich skuteczność potwierdzają osoby, które są absolwentami procesu usamodzielniania się, obecnie realizujące się zawodowo, kontynuujące edukację, zawierające związki małżeńskie, przyuczające się i pracujące jako streetworkerzy niosący pomoc osobom doświadczającym bezdomności, posiadające umiejętności i pełniące role, których nie mogły nabyć ze względu na dorastanie w rodzinach uniemożliwiających im nabycie takich wzorców. Rodzinne uwarunkowania bezdomności są dotkliwym problemem dla osób jej doświadczających, ale także dla społeczeństwa, w którym osoby te zmuszone są do karkołomnej egzystencji. Adekwatne i odpowiednio pokierowane oddziaływania

mogą jednak sprzyjać osiągnięciu równowagi psychicznej i przywróceniu lub nabyciu umiejętności niezbędnych do realizacji zadań życiowych.

Bibliografia

- Ackerman, A., Porter, B., Sullivan, R. (2020). The effect of combat exposure on veteran homelessness [Wpływ doświadczeń bojowych na bezdomność weteranów]. *Journal of Housing Economics*, 49, 101711. DOI: 10.1016/j.jhe.2020.101711.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change [Poczucie własnej skuteczności: W kierunku ujednoczonej teorii zmiany zachowań]. *Psychology Review*, 84(2), 191–215. DOI: 10.1037/0033-295X.84.2.191.
- Barłóg, K. (2015). Trajektoria w analizach cierpienia osób z nagłą utratą sprawności. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska: Sectio J – Paedagogia-Psychologia*, 28(1), 83–98. DOI: 10.17951/j.2015.28.1.83.
- Bender, K. A., Yang, J., Ferguson, K., Thompson, S. (2015). Experiences and needs of homeless youth with a history of foster care [Doświadczenia i potrzeby bezdomnej młodzieży z historią pieczy zastępczej]. *Children and Youth Services Review*, 55, 222–231. DOI: 10.1016/j.childyouth.2015.06.007.
- Bender, K. A., DePrince, A., Begun, S., Hathaway, J., Haffee, B., Schau, N. (2018). Enhancing risk of detection among homeless youth: A randomized clinical trial of a promising intervention [Poprawa umiejętności wykrywania ryzyka wśród bezdomnej młodzieży: randomizowane badanie obiecującej interwencji]. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(19), 2945–2967. DOI: 10.1177/0886260516633208.
- Berman, L. R., Snow, R. C., Moorman, J. D., Policicchio, D., Geronimus, A. T., Paddilla, M. B. (2015). Parental loss and residential instability: The impact on young women from low-income households in Detroit [Utrata rodziców i niestabilność mieszkaniowa: wpływ na młode kobiety z gospodarstw domowych o niskich dochodach w Detroit]. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 416–426. DOI: 10.1007/s10826-013-9852-9.
- Bonakdar, A., Gaetz, S., Banchani, E., Schwan, K., Kidd, S. A., O’Grady, B. (2023). Child protection services and youth experiencing homelessness: Findings of the 2019 national youth homelessness survey in Canada [Usługi ochrony dzieci i młodzieży doświadczającej bezdomności: Wyniki krajowego badania dotyczącego bezdomności młodzieży przeprowadzonego w 2019 roku w Kanadzie]. *Children and Youth Services Review*, 153, 107088. DOI: 10.1016/j.childyouth.2023.107088.
- Brookfield, S., Fitzgerald, L. (2018). Homelessness and natural disasters: The role of community service organisations [Bezdomność i klęski żywiołowe: rola organizacji społecznych]. *Australian Journal of Emergency Management*, 33(4), 62–68.

- Chotkowska, K. (2020). Przyczyny bezdomności, próby polepszenia swojej sytuacji i nadzieje na przyszłość – analiza indywidualnych wywiadów pogłębionych bezdomnych mężczyzn z wykształceniem wyższym. *Praca Socjalna*, 1(35), 71–83. DOI: 10.5604/01.3001.0014.1178.
- Cohen-Cline, H., Jones, K., Vartanian, K. (2021). Direct and indirect pathways between childhood instability and adult homelessness in a low-income population [Bezpośrednie i pośrednie ścieżki między niestabilnością w dzieciństwie a bezdomnością dorosłych w populacji o niskich dochodach]. *Children and Youth Services Review*, 120, 105707. DOI: 10.1016/j.childyouth.2020.105707.
- Dębski, M. (2010). Przyczyny bezdomności i powody pozostawania w niej: Typologie i kwestie sporne. W: M. Dębski (red.), *Problem bezdomności w Polsce: Wybrane aspekty – diagnoza Zespołu Badawczego działającego w ramach projektu „Gminny standard wychodzenia z bezdomności”* (ss. 52–94). Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Donaldson, L. P., McIntyre, B. L., Moore, S. (2022). Understanding young adults experiencing homelessness through a qualitative approach [Zrozumienie młodych dorosłych doświadczających bezdomności poprzez podejście jakościowe]. *Families in Society*, 103(4), 422–437. DOI: 10.1177/10443894211042325.
- Edidin, J. P., Ganim, Z., Hunter, S. J., Karnik, N. S. (2012). The mental and physical health of homeless youth: A literature review [Zdrowie psychiczne i fizyczne bezdomnej młodzieży: przegląd literatury]. *Child Psychiatry & Human Development*, 43(3), 354–375. DOI: 10.1007/s10578-011-0270-1.
- FEANTSA (2020). *European framework for defining youth homelessness* [Europejskie ramy definiowania bezdomności wśród młodych osób]. Pobrane z: <https://www.feantsa.org/en/report/2020/03/24/european-framework-for-defining-youth-homelessness>.
- Fingerman, K. L., Cheng, Y. P., Wesselmann, E. D., Zarit, S., Furstenberg, F., Birditt, K. S. (2012). Helicopter parents and landing pad kids: Intense parental support of grown children [Rodzice-helikoptery i dzieci-ładowiska: intensywne wsparcie rodziców dla dorosłych dzieci]. *Journal of Marriage and Family*, 74(4), 880–896. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2012.00987.x.
- Frazer, K., Kroll, T. (2022). Understanding and tackling the complex challenges of homelessness and health [Zrozumienie i radzenie sobie ze złożonymi wyzwaniami związanymi z bezdomnością i zdrowiem]. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3439. DOI: 10.3390/ijerph19063439.
- Gajda, M. (2021). Ścieżki bezdomności młodych bezdomnych krakowskich. *Youth in Central and Eastern Europe*, 7(11), 81–87. DOI: 10.24917/ycee.2020.11.81-87.
- Garibaldi, B., Conde-Martel, A., O’Toole, T. P. (2005). Self-reported comorbidities, perceived needs, and sources for usual care for older and younger homeless

- adults [Samodzielnie zgłaszane choroby współistniejące, postrzegane potrzeby i źródła zwykłej opieki dla starszych i młodszych bezdomnych dorosłych]. *Journal of General Internal Medicine*, 20(8), 726–730. DOI: 10.1111/j.1525-1497.2005.0142.x.
- Granosik, M., Motyka, M., Szczepanik, R. (2023). *Dodaj Mnie: Bezdomność młodzieży i młodych dorosłych w Polsce*. Warszawa: Fundacja Po Drugie.
- Gu, M., Lu, C. J., Lee, T. S., Chen, M., Liu, C. K., Chen, C. L. (2021). Prevalence and risk factors of metabolic syndrome among the homeless in Taipei city: A cross-sectional study [Częstość występowania i czynniki ryzyka zespołu metabolicznego wśród bezdomnych w mieście Tajpej: Badanie przekrojowe]. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1716. DOI: 10.3390/ijerph18041716.
- Hyde, J. (2005). From home to street: Understanding young people's transitions into homelessness [Z domu na ulicę: Zrozumienie przejścia młodych ludzi w stan bezdomności]. *Journal of Adolescence*, 28(2), 171–183. DOI: 10.1016/j.adolescence.2005.02.001.
- Iwundu, C. N., Chen, T.-A., Edereka-Great, K., Businelle, M. S., Kendzor, D. E., Reitzel, L. R. (2020). Mental illness and youth-onset homelessness: A retrospective study among adults experiencing homelessness [Choroba psychiczna i bezdomność wśród młodzieży: retrospektywne badanie wśród dorosłych doświadczających bezdomności]. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8295. DOI: 10.3390/ijerph17228295.
- Keuroghlian, A. S., Shtasel, D., Bassuk, E. L. (2014). Out on the street: A public health and policy agenda for lesbian, gay, bisexual, and transgender youth who are homeless [Na ulicy: program zdrowia publicznego i polityki dla młodych bezdomnych lesbijek, homoseksualistów, osób biseksualnych i transpłciowych]. *American Journal of Orthopsychiatry*, 84(1), 66–72. DOI: 10.1037/h0098852.
- Kidd, S. A., Greco, S. McKenzie, K. (2021). Global climate implications for homelessness: A scoping review [Globalny wpływ klimatu na bezdomność: przegląd tematyki]. *Journal of Urban Health*, 98(3), 385–393. DOI: 10.1007/s11524-020-00483-1.
- Kodeks etyki socjologa* (2012). Pobrane z: <https://pts.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/kodeks.pdf>.
- Moczuk, E. (2000). Bezdomność jako problem społeczny w świadomości osób bezdomnych. *Polityka Społeczna*, 10, 14–17.
- Maccio, E. M., Ferguson, K. M. (2016). Services to LGBTQ runaway and homeless youth: Gaps and recommendations [Usługi dla uciekającej i bezdomnej młodzieży LGBTQ: Luki i zalecenia]. *Children and Youth Services Review*, 63, 47–57. DOI: 10.1016/j.childyouth.2016.02.008.

- Mallett, S., Rosenthal, D., Keys, D. (2005). Young people, drug use and family conflict: Pathways into homelessness [Młodzi ludzie, zażywanie narkotyków i konflikty rodzinne: Drogi do bezdomności]. *Journal of Adolescence*, 28(2), 185–199. DOI: 10.1016/j.adolescence.2005.02.002.
- Manoni-Millar, S., Distasio, J., Latimer, E., Somers, J., Stergiopoulos, V., Kerman, N., Roy, L., Aubry, T. (2023). Examining risk factors and protective resources as predictors of recovery among youth with mental illness and lived experience of homelessness [Badanie czynników ryzyka i zasobów ochronnych jako predyktorów powrotu do zdrowia wśród młodzieży z chorobą psychiczną i doświadczeniem bezdomności]. *Youth & Society*, 55(5), 924–946. DOI: 10.1177/0044118X221140929.
- Martijn, C., Sharpe, L. (2006). Pathways to youth homelessness [Drogi do bezdomności młodzieży]. *Social Science & Medicine*, 62(1), 1–12. DOI: 10.1016/j.socscimed.2005.05.007.
- Mikołajczyk, M. (2018). *Rodziny bezdomnych matek: Charakterystyka i działania pomocowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Moraczewska, B. (2013). Bezdomność: Definicja, problemy, rozwiązania obecne oraz historyczne odwołanie do ludzi luźnych. *Studia Gdańskie: Wizje i Rzeczywistość*, 10, 113–128.
- Mrozowicz-Wrońska, M. (2021). *Mechanizmy obronne – teoria, pomiar, eksperyment*. Poznań: Wydawnictwo Rys. DOI: 10.48226/978-83-66666-86-3.
- Perlman, S., Willard, J., Herbers, J. E., Cutuli, J. J., Eyrich Garg, K. M. (2014). Youth homelessness: Prevalence and mental health correlates [Bezdomność młodzieży: Częstość występowania i korelaty zdrowia psychicznego]. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 5(3), 361–377. DOI: 10.1086/677757.
- Pokonać Bezdomność: Program Pomocy Osobom Bezdomnym – Edycja 2022* (2022). Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/pokonac-bezdomnosc-program-pomocy-osobom-bezdomnym---edycja-2022>.
- Przymeński, A. (2001). *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Riemann, G., Schütze, F. (1991). „Trajectory” as a basic theoretical concept for analyzing suffering and disorderly social processes [„Trajektorja” jako podstawowa koncepcja teoretyczna do analizy cierpienia i nieuporządkowanych procesów społecznych]. W: D. R. Maines (red.), *Social organization and social process: Essays in honor of Anselm Strauss* (ss. 333–357). New York: Aldine de Gruyter.
- Rosenthal, D., Mallett, S., Myers, P. (2006). Why do homeless young people leave home? [Dlaczego bezdomni młodzi ludzie opuszczają dom?]. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 30(3), 281–285. DOI: 10.1111/j.1467-842x.2006.tb00872.x.

- Schmitz, R. M., Tyler, K. A. (2015). Homeless young people's experiences of caregiver rejection [Doświadczenia bezdomnych młodych ludzi związane z odrzuceniem przez opiekunów]. *Journal of Child and Family Studies*, 24(9), 2598–2609. DOI: 10.1007/s10826-014-0062-x.
- Schütze, F. (1997). Trajektorie cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej. *Studia Socjologiczne*, 1(144), 11–56.
- Sikora, A. (2023). Dom jest punktem wyjścia. W: M. Czapnik-Jurak (red.), *Warszawa bezdomna: Perspektywy i wyzwania w kontekście polityki miejskiej* (ss. 49–54). Warszawa: Jasna 10 Warszawska Świetlica Krytyki Politycznej.
- Somerville, P. (1992). Homelessness and the meaning of home: Rooflessness or rootlessness? [Bezdomność i znaczenie domu: bez dachu nad głową czy bez korzeni?]. *International Journal of Urban and Regional Research*, 16(4), 529–539. DOI: 10.1111/j.1468-2427.1992.tb00194.x.
- Szadura-Urbańska, E., Wilczek, J. (2023). *Bezdomność osób LGBT+: Raport z badań*. Zabrze: Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności.
- Szczepanik, R. (2023). Młodzi dorośli w kryzysie bezdomności: Na marginesie polskiego systemu zapobiegania zagrożeniom społecznym. *Resocjalizacja Polska*, 25, 97–115.
- Tam, C. C., Freisthler, B., Curry, S. R., Abrams, L. S. (2016). Where are the beds?: Housing locations for transition age youth exiting public systems [Gdzie są łóżka?: Lokalizacje mieszkań dla młodzieży w wieku przejściowym opuszczającej systemy publiczne]. *Families in Society*, 97(2), 111–119. DOI: 10.1606/1044-3894.2016.97.12.
- Tędziągolska, M., Gola, W., Rżanek, K., Woźniakowska, P. (2015). *Problem bezdomności młodzieży i młodych dorosłych w Warszawie: Diagnoza sytuacji*. Warszawa: Stowarzyszenie Stacja.
- Tipple, G., Speak, S. (2005). Definitions of homelessness in developing countries [Definicje bezdomności w krajach rozwijających się]. *Habitat International*, 29(2), 337–352. DOI: 10.1016/j.habitatint.2003.11.002.
- Tompsett, C. J., Fowler, P. J., Toro, P. A. (2009). Age differences among homeless individuals: adolescence through adulthood [Różnice wiekowe wśród osób bezdomnych: od okresu dojrzewania do dorosłości]. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 37(2), 86–99. DOI: 10.1080/10852350902735551.
- Toolis, E. E., Hammack, P. L. (2015). The lived experience of homeless youth: A narrative approach [Doświadczenia życiowe bezdomnej młodzieży: Podejście narracyjne]. *Qualitative Psychology*, 2(1), 50–68. DOI: 10.1037/qap0000019.
- Tyler, K. A., Melander, L. A. (2015). Child abuse, street victimization, and substance use among homeless young adults [Przemoc wobec dzieci, wiktyimizacja uliczna

- i używanie substancji psychoaktywnych wśród bezdomnych młodych dorosłych]. *Youth & Society*, 47(4), 502–519. DOI: 10.1177/0044118x12471354.
- Tyler, K. A., Schmitz, R. M. (2013). Family histories and multiple transitions among homeless young adults: Pathways to homelessness [Historie rodzinne i wielokrotne przejścia wśród bezdomnych młodych dorosłych: ścieżki do bezdomności]. *Children and Youth Services Review*, 35(10), 1719–1726. DOI: 10.1016/j.childyouth.2013.07.014.
- Winiarski, D. A., Glover, A. C., Bounds, D. T., Karnik, N. S. (2021). Addressing intersecting social and mental health needs among transition-age homeless youths: A review of the literature [Wychodzenie naprzeciw krzyżującym się potrzebom społecznym i psychicznym wśród bezdomnej młodzieży w wieku przejściowym: Przegląd literatury]. *Psychiatric Services*, 72(3), 317–324. DOI: 10.1176/appi.ps.201900498.
- Winiarski, D. A., Rufa, A. K., Bounds, D. T., Glover, A. C., Hill, K. A., Karnik, N. S. (2020). Assessing and treating complex mental health needs among homeless youth in a shelter-based clinic [Ocena i leczenie złożonych potrzeb w zakresie zdrowia psychicznego wśród bezdomnej młodzieży w poradni schroniskowej]. *BMC Health Services Research*, 20(1), 109. DOI: 10.1186/s12913-020-4953-9.
- Zaród, W. (2019). Sprawozdanie: Przyczyny, decyzje, interwencje – ogólnopolskie seminarium dotyczące przyczyn, form i narzędzi wsparcia w kryzysie bezdomności młodzieży i młodych dorosłych (Kazimierz Dolny 19–21 maja 2019). *Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne*, 2(9), 253–259. DOI: 10.18778/2450-4491.09.17.